

РОБОТА ПО ПІДГОТОВЦІ ТА ВВЕДЕНІ СУДОВИХ СТАТУТІВ 1864 Р. В РОСІЙСЬКІ ІМПЕРІЇ

Доповідач: Алещенко І.О., викладач кафедри АГПФЕБ

В наш час багато науковців звертають увагу на мирові суди, як були введені судовою реформою 1864 року, як на альтернативні суди, що могли поліпшити сучасну судову систему, але мало хто звертає увагу на те, як довго проходила ця реформа і на інші нововведення цієї реформи.

Історія підготовки судової реформи сягає своїм корінням другої половини XVIII століття. Під дією перетворень в Європі 31 липня 1767 року професор Московського університету Семен Юхимович Десницький подав Катерині II проект державних перетворень. В ньому він торкається якраз тих питань правосуддя, які були обійдені Катериною в її Наказі й слідуючій за ним губерньській Установі 1775, не зачіпали питань гласності, незмінності суддів і зовсім скасували змагальний початок судочинства. Десницький бачив в них головні судочинні засади. Він пропонував введення самостійної адвокатури, оскільки це сприяє вирішенню справ «з великою обережністю і справедливістю» і вимагав незмінності суддів, відповідальних за незаконні рішення перед Сенатом [1,с.242].

Видатний сучасник Десницького і права рука імператриці Н. І. Панін, висловлюючись по питаннях державної реформи, знаходив потрібним існування лише загальних судів, без яких не було спеціальних вилучень. Але, і «Наказ» і «Губерньська Установа», які написала сама Катерина II, позбавлені серйозного значення в змісті створення справжніх правових гарантій, тому що імператриця не хотіла зрозуміти або прикидалася нерозуміючою, що початки необмеженого самодержавства самі по собі унеможливають справжню охорону публічної і приватної свободи судовим порядком.

Олександр I був першим імператором, який бачив цілком свідоме відношення верхів суспільства до вищих інтересів внутрішнього політичного життя. І вже 19 березня 1801 р. був виданий наказ [1,с.247], який обмежував свавілля поліції. Готуючись почати загальне перетворення держави, імператор насамперед прагнув реформувати судове законодавство, і шляхом процесуальних гарантій, забезпечити особисту незалежність громадян.

2-го червня був виданий указ графові Завадовському про створення комісії для складання нових судових законів. Загальний план судових реформ, після широкомовного рескрипту графові Завадовському, раптово зійшов нанівець у наказі від 15 серпня 1801 року комісії зі складання законів: комісія повинна була займатися виправленням і пристосуванням судових порядків до сучасного стану життя, а не корінною переробкою існуючих законів. На додаток до наказу від 15 серпня прослідував Указ від 25 серпня 1801 року, що пропонував комісії скласти закони судоустрою і судочинства, які б давали виняткову важливість для затвердження спокою і благоденства держави. Комісія відразу почала енергійну діяльність по підготовці матеріалів для майбутнього цивільного і кримінального законодавств. І вже 18 червня 1804 року комісія обговорювала доповідь редактора I експедиції Циммермана, представлену 27 лютого 1804 року [1,с.249], де вказувалися загальні основні передумови устрою майбутнього законодавства Росії.

Приблизно в той же час Трошинський і Сперанський склали «грамоту російському народові», яка повинна була відповідати початкам Habeas Corpus Act'a 1679 року [1,с.248]. Ця грамота надавала право кожному обвинуваченому користуватися захистом за добровільною угодою і кожному затриманому під вартою вимагати після закінчення 3-х днів свого звільнення. Звільнення повинне було слідувати обов'язково, якщо затриманий не був звинувачений в особливо значних злочинах і якщо він представляв поручительство, встановлене законом. В разі неправильного затримання потерпілий мав право подати позов на особу, що заарештувала його.

Ще в 1853 році ні в кого з офіційних посадових осіб не виникало і думки про яке-небудь суттєве перетворення судового ладу. І лише незадовго до внесення проекту про судочинство в державну раду пролунав в судовому середовищі самотній голос, що вимагав рішучих реформ. У 1853 році Петербурзький совісний суддя Давидов представив до міністерства юстиції записку про корінні перетворення. Записка ця була повідомлена II відділенню 23 січня 1854 року як така, що заслуговує особливої уваги [1,с.286]. Вона стосувалася всіх сторін судочинства.

Відправним моментом для підготовки судової реформи радянський науковець М. Г. Коротких вважає 15 листопада 1857 р. — день, коли до Державної ради був внесений проект реорганізації цивільного судочинства [2,с.11]. Та ще влітку 1857 року імператор повелів представити в Державну раду проект Статуту цивільного судочинства, що народився в надрах II відділення. До проекту додавалася пояснювальна записка начальника II відділення графа Д. Н. Блудова, датована 8 червня. Проект виходив з введення принципу змагальності процесу, пропонувалося скоротити кількість судових інстанцій і звернути увагу на суттєве вдосконалення кадрів судових органів.

8 вересня 1858 року Д. Н. Блудов подав імператорові доповідь «Про встановлення присяг стряпчими», тобто про устанovu адвокатури [3,с.9]. Питання про адвокатуру було предметом запеклих суперечок. В ході підготовки реформи складалася рішуча думка про скасування такого роду судових представників. В той же час, ще з часів Катерини II, наляканої Французькою революцією, в керівництві якої адвокати займали видне місце, у російських імператорів склалося різко негативне ставлення до адвокатури [4,с.18]. Тому, новий проект Блудова Д.Н. треба розглядати як серйозний поворот у бік подолання негативного відношення властей до інституту адвокатури.

Та все ж першим кроком у практичному проведенні судової реформи було перетворення не цивільного процесу і не адвокатури, а прямо протилежної сфери – слідства. У травні 1860 року Державна рада ухвалила закон про судових слідчих, санкціонований імператором. Проект закону був розроблений статс-секретарем Державної ради С. І. Зарудним, що спеціально вивчив законодавство і практику європейських держав, куди він відряджався.

Вже в ході обговорення в Державній раді проекту Статуту цивільного судочинства голова ради О. Ф. Орлов прийшов до висновку, що, перш ніж приймати подібний статут, слід змінити систему судоустрою. Він виклав цю думку в спеціальній записці і направив її імператорові. Олександр II погодився з Орловим, в результаті з'явилося подання в Державну раду 12 листопада 1859 р. [1,с.294] тим же Блудовим проекту Статуту про судоустрій. У проекті містилися певні свіжі ідеї, зокрема велика увага приділялася введенню інституту мирових суддів. Наприкінці того ж року, 10 грудня, начальник II відділення направив на розгляд і проект Статуту по злочинах і провині, тобто карно-процесуального кодексу. Цей проект виходив з консервативних концепцій, перш за все він прагнув зберегти слідчий процес [2,с.86].

Проекти Блудова Д.Н., роздані для обговорення зацікавленим чиновникам, піддалися критиці. Зауваження розглядалися з'єднаними департаментами Державної ради протягом 1860—1861 рр., але в проекти через опір Блудова Д.Н. були внесені лише невеликі зміни. Створювалася певна кризова ситуація. Тим часом затвердження документів селянської реформи вимагало проведення і судової реформи. Щоб якось вийти з становища, підготовка документів про судоустрій і судочинство з II відділення була передана в Державну канцелярію.

19 жовтня 1861 р. Блудов Д.Н. представив імператору доповідь, в якій підводилися підсумки роботи, описувався стан справ на даний момент і висловлювалися пропозиції на майбутнє. Олександр II затвердив програму, що містилася в доповіді. Була створена комісія, до якої увійшли видні юристи: співробітник Державної канцелярії Плавський А. П., виконуючі посаду статс-секретарів державної ради Стояновський Н.І. і Зарудний С. І., обер-секретар загальних зборів московських департаментів сенату Победоносцев К. П. і ін. Фактично очолював її роботу Зарудний С. І. Члени комісії були не лише видатними правознавцями, але і широко освіченими людьми.

27 вересня 1862 р. імператор затвердив доповідь державного секретаря Буткова В. П., що містила план подальших робіт по судовій реформі. Підготовка проектів повинна була вестися тепер Державною канцелярією, але в комісію окрім працівників канцелярії включалися також представники II відділення і Міністерства юстиції. Буткову В.П. було дане право залучати і інших працівників, оскільки термін представлення проектів був встановлений дуже жорсткий — всього півтора року. До комісії увійшли автори «Основних положень» і кращі юридичні уми того часу з усієї Росії. Окрім постійного складу в ній брали участь різні експерти — від університетських професорів до поліцейських чиновників. Більш того, комісія відкрито звернулася до громадськості з проханням сприяти їй в роботі [2,с.145]. Керував діяльністю комісії практично знову ж таки Зарудний С. І. Підготовлені проекти розглядалися в Державній раді в травні — липні 1864 року і були затверджені імператором 20 листопада 1864 р.

Документи судової реформи включають чотири закони. Один з них присвячений судоустрою, два — процесу, цивільному і кримінальному, і один новий, відсутній в «Основних положеннях», — Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, — кодекс матеріального права, що містив норми про невеликі кримінальні і адміністративні правопорушення. В цілому ж судові статuti виходили з принципів і ідей, закладених в «Основних положеннях».

Статuti внесли до судового законодавства Російської імперії найважливіші елементи буржуазного правосуддя:

- проголосили буржуазно-демократичні принципи: незалежність суду від адміністрації, незмінність суддів, судових округів не співпадаючих з адміністративно-територіальним діленням, гласність, змагальність, усність процесу;
- скоротили число судових інстанцій;
- скасовували відмінність підсудності по станах;
- суд присяжних засідателів і адвокатуру;
- реорганізували прокуратуру;

- був введений інститут судових слідчих;
- у поліції вилучено виконання вироків і передано судовим приставам, що перебували при судах і діяли під їх контролем.

Статутами передбачалося створення судів мирових і загальних. У свою чергу загальні суди склалися з окружних судів і судових палат. Окружний суд був першою інстанцією загальних судів, в яких розглядалася основна маса як кримінальних, так і цивільних справ [5,с.20]. Цей суд, як підкреслює Ярмиш А.Н., виконував не лише судові, але також і прокурорсько-наглядові, слідчі і нотаріальні функції[6,с.21].

Підготовчі роботи зі створення нових судових установ почалися ще до затвердження статутів. В кінці вересня 1864 року цареві були представлені дві записки про порядок введення документів реформи — голови Державної ради князя Гагаріна П. П. і міністра юстиції Замятніна Д. Н.. Записка Гагаріна П.П. відображала позицію реакційних урядових верхів, кріпосників, які свого часу опиралися включенню в судові статuti нових інститутів, — суду присяжних, права на захист, гласності, незмінності суддів та ін. Тепер ці люди прагнули всіляко відтягнути введення нових судових установ, перетворити процес реорганізації суду на тривалу процедуру, по можливості виключаючи з нього найбільш демократичні положення. Гагарін П.П. наполягав на введенні нових судів по частинах — окремо мирові суди, а потім тільки загальні судові встановлення. Це був фактично план саботажу судової реформи, що передбачав затягнути введення судових статутів на декілька десятиліть [3,с.18]. Записка Замятніна Д.Н. відображала погляди буржуазно-ліберальних кіл і дворянства, пов'язаного з буржуазією, зацікавлених в швидкому і повсюдному введенні в життя судових статутів в повному об'ємі, встановленні нових судових порядків, так необхідних для капіталістичних стосунків, що розвиваються в країні. Цар висловився за поступовість і 19 жовтня 1865 р. ним було затверджено «Положення про введення в дію судових статутів» [3,с.17], яке надалі стало основним нормативним актом, що встановлював порядок проведення судової реформи. Після оприлюднення даного положення, міністерство юстиції почало з'єднувати і закривати діючі суди 1-го і 2-го ступеня, з передачею їх справ, в разі необхідності, в інші найближчі суди рівного ступеня. Так, в 1867 році в Курській губернії, по указу міністра юстиції, були скасовані п'ять повітових судів з перенесенням їхнього діловодства до других повітових судів, а саме: Гайворонського до Білгородського, Дмитрівського до Фатежського, Тимського до Щигровського, Новооскольдського – Корчанського і Льговського – Рільського повітового суду [7,с.1].

Перед закриттям кожного судового місця, за наказом міністра юстиції, судді і стряпчі передавали справи по отриманні указу через два тижні в губернське правління з відомостями про всіх чиновників суду з вказівкою їхнього окладу. Після повної передачі справ закритими судами стряпчі описували їхнє майно і виставляли його на продаж з торгів. Отримані гроші передавали в казну, ікони, що знаходилися при судах, передавалися в міські соборні церкви, а портрети імператора – в поліцейські управління [7,с.9]. Про закриття кожного судового місця і про те, куди передаються його справи, публікувалося в сенатських і місцевих губернських відомостях. Чини судових місць, які закривалися, що не одержали призначення, оставалися за штатом, з виплатою їм платні або одноразової допомоги. Згідно поступовому зменшенню числа справ, що розглядалися в діючих судових департаментах сенату, ці департаменти поступово скорочувалися або з'єднувалися, а надалі скасовувалися.

Отже, судова реформа 1864 року пройшла дуже довгий і тернистий шлях, але вона була необхідна для даного періоду. Введення судових реформ змінило всю судову систему Російської імперії. Для повного висвітлення всієї судової системи після даної реформи потрібно проаналізувати діяльність даних судів – це і буде темою подальших наукових досліджень.

Література:

1. *Давыдова Н.В.* Судебная реформа / *Н.В. Давыдов и Н.Н. Полянський* – М: Книгоиздательство «Объединение», 1915. - Т. I – 381 с.; Т. II – 310 с.
2. *Коротких М.Г.* Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. / *Коротких М.Г.* - Воронеж, 1989, с.254.
3. Российское законодательство X-XX веков. Т.8. Судебная реформа. – М.: Юрид.лит., 1991. – 496с.
4. *Черкасова Н.В.* Формирование и развитие адвокатуры в России. 60-80-е годы XIX в. / *Н.В. Черкасова Е.А. Скрипилев*– М.: Наука, 1987. – 143 с.
5. *Курицын В.М.* Буржуазные реформы государственного аппарата и развитие права России в 60-80-е годы XIX века / *Курицын В.М.* - М.: АС, 1992. – 57 с.
6. *Ярмиш О.Н.* Судові органи царської Росії в період імперіалізму (1900-1917 рр.) / *Ярмиш О.Н.* – К.: НМК ВО, 1991. – 87 с.

7. Указы (копии) правительствующего Сената, Курского губернского правления о порядке судопроизводства, введении в действие судебных уставов 20 ноября 1864 г., упразднении Путивльского и других уездных судов. 25 января – 24 апреля 1867 г. – Державний архів Сумської області (далі ДАСО). – Ф.449.-Оп.1.-Од.зб.506.-Арк. 38.